

Cilvēks nav objekts

Nevis aizsargāt kā «objektus», bet palīdzēt iekļauties sabiedrībā — šāda attieksme pret cilvēkiem ar garīgās veselības traucējumiem ir jaunās likumdošanas pamatā

Aleksandra Jolkina

Jeļena (32; vārds mainīts) nelieto kosmētiku. Sievetes āda ir bāla, cauri tumšajiem matiem plecu garumā spraucas dažas sudrabainas stīgas. Viņa gērbusies vienkārši — melnās biksēs un trikotāžas džemperī ar augstu apkakli, kam virsū uzvilkta balta adita veste. Jeļena izņem no somas matemātikas mācību grāmatu un uzšķir uzdevumu lapu. «Izsaki procentos,» viņa pa zilbēm nolasa tekstu krievu valodā un papurina galvu. «Esmu jau aizmirusi, kas ir procenti. Un dalīšana mani vispār beidz nost.» Bērnībā beigusi vien piecas klases, viņa tagad ir pilna apņēmības iegūt pamatizglītību. Šobrīd Jeļena vakarskolā apgūst 5.klasses vielu — ar viņu individuāli strādā skolotāja. Ar valodu un literatūru veicoties gluži labi, taču rēķināšana ir par grūtu — vajadzīga speciāla programma.

Jeļena ir otrs grupas invalide un sirgst ar garīgo atpalicību. Desmit gadus viņai bija liegta iespēja ne vien pašai saņemt savu invaliditātes pensiju, bet arī slēgt ligu, izvēlēties dzīvesvietu un precēties. Šā gada janvāris kļuva par viņas laimīgo mēnesi — viņa pilnībā atguva rīcībspēju un līdz ar to arī iepriekšminētās tiesības. Taču ceļš līdz tam izrādījies grūts. Vēl pavisam nesen Latvijas likumdošana paredzēja vien pilnīgu rīcībspējas atņemšanu, nevis tās ierobežošanu noteiktās jomās. Situācija mainījās tikai šogad, stājoties spēkā jaunajam regulējumam. Arī Jeļena devusi tā tapšanā savu artavu.

PADOD ROKU. Agrāk likumdošana paredzēja tikai pilnigu rīcībspējas atņemšanu. Tagad to var ierobežot vien mantiskajās tiesībās, turklāt īpaši norādīts, ka jāņem vērā cilvēka vēlmes

“

**Bērnībā beigusi
vien piecas
klases, pēc
rīcībspējas
atjaunošanas
Jeļena ir
apņēmības
pilna iegūt
pamatizglītibu**

Rīcībspēju atņem aiz muguras

Ar Jelenu tiekamies resursu centra *Zelda* telpās, kur ras speciālisti palidzējuši viņai atgūt rīcībspēju. Sieviete skaidri spriež un apzinās savu stāvokli. Viņa runā loģiski, bez aizķeršanās sauc skaitlus un datumus. Jelena uzaugusi nelabvēlīgā gimenē — vecāki aizrāvušies ar alkoholu, meiteni uzaudzinājusi večmāte, ar kuru kopā viņa joprojām dzīvo vienības dzīvoklī. Savās likstās viņa vaino brāli, kas pirms desmit gadiem iesniedza tiesā pieteikumu par viņas atziņu par rīcībspējīgu un tika iecelts par viņas aizgādņi. Jeļena uzskata: viņš tikai gribējis saņemt viņas 75 latu pensiju un Rīgas domes piešķirto 20 latu pabalstu aizgādņiem. Tam piekritusi arī večmāte. Uz tiesas sēdi Jeļenu nav aicinājuši — par lēmumu viņa uzzinājusi, kad aizgādņi saņemt pensiju. «Es mēnesi raudāju, asaras tecēja straumēm — bija tik sāpīgi, ka man aiz muguras ko tādu varēja izdarīt tuvinieki,» Jeļenas balss ietrisas. «Kā tas ir iespējams — cilvēkam visu atņemt!» viņa izsaucas atkal un atkal. Pirms sēdes viņai gan veikta tiesu psihiatriskā ekspertīze, taču tās mērķi viņa nav sapratusi. «Ārsts man jautāja: ja jūs ieraudzītu beigtu kaķi, ko jūs ar to darītu? Tad palūdz man uzzīmēt koju un uzrakstīt savu vārdu — brīnījās, ka protu rakstīt. Šķita, brālis un večmāte mani iepriekš iztēlojuši par pilnīgu mulķīti,» viņa saka. Brālis, pēc Jeļenas vārdiem, viņai nav palidzējis un abi sazinājušies reti. Viņai pati meklējusi vakarskolu, gājusi pie ārstiem. Kabatas naudu 40 latu mēnesi viņai devusi večmāte. Kā Jeļena uzskata — no savas pensijas.

Zogot pensiju un apkrapjot

Attiecības ar aizgādņiem nereti nav gludas, atzīst speciālisti. Pēc tiesas sprieduma aizgādni sameklē bāriņtiesa. Jaunajā regulējumā ir īpaši norādīts, ka pēc iespējas jāņem vērā paša cilvēka vēlmes, saka Tiesībsarga biroja pārstāvē Gundega Brūniņiece. «Līdz šim bija gadījumi, kad cilvēks norādījis, ka viņam ir izteiktī naidīgas attiecības ar šo personu, bet tā tāpat iecelta par aizgādni. Par kādu interešu pārstāvību var runāt, ja ir naidīgas attiecības?» viņa ir neizpratnē. Taču atrast aizgādni ir grūti, īpaši tad, ja cilvēkam nav radinieku, stāsta Rīgas bāriņtiesas priekšsēdētājs Aivars Krasnogolovs. Šobrīd Rīgā bez aizgādņiem palikuši divi vīrieši ar ierobežotu rīcībspēju. Vienam viņa pārstāvis nav

ATGŪST ZAUDĒTO.

Zīmigi, ka pēc rīcībspējas atgūšanas Broņislavs Janīckis aktīvi sāka izmantot savas tiesības, piemēram, nokartoja eksāmenu un naturalizējās

paticis — viņš sūdzējies, ka tas zog pensiju. Bāriņtiesa nēmusi vērā viņa viedokli un aizgādni atlaidusi. Arī aizgādnis vairs nav varējis izturēt. «Cilvēkam atnesis sporta bikses, bet viņš saka: man tādas neder, jo ir ar divām, nevis trim svītrām. Aizgādnis aizgājis un nopircis ar trim svītrām. Ja tāds aizgādnis ir sliks, var iedomāties, kas no viņa tiek sagaidīts,» saka Krasnogolovs. Savukārt otrs bez aizgādņa palikušais vīrietis šādā stāvoklī atrodas gadiem. Viņš pieprasīja, lai uz viņa aizgādnā vietu izsludina konkursu *Latvijas Vēstnesī* un iecelšanas brīdī būtu klāt prese. Kā liecina *Sestdienas* iegūtā informācija, arī Jeļena mēdza sūdzēties par to, ka brālis viņu apkrapis par pāris santīmiem.

Dažkārt bāriņtiesa mēģina izlīdzēties, iecēlot par aizgādņiem pansionātu darbiniekus. Rīgā ir arī daži aizgādņi, kuriem ir pa divām trim aizgādnībā esošām personām. Motivācija uzņemties papildu pienākumus gan nav liela. Rīga ir vienīgā pašvaldība, kas maksā pabalstu aizgādņiem — 20 latu, ja cilvēks atrodas mājās, un 10 latu, ja pansionātā. Augstāks pabalsts gan situāciju neuzlabotu — pēc Krasnogolova domām, «parādītos ļoti daudz šārlatānu».

Pēc iecelšanas aizgādņi tiek uzraudzīti. To pienākums ir rūpēties, lai personai būtu viss dzīvei nepieciešamais. Ikkadu līdz 1.februārim aizgādnim jāiesniedz bāriņtiesa norēķins. Viņam gan nejautās, kā iztērēta

pensija, bet pārbaudīs finanšu līdzekļus, kas nav ikdienas izdevumi. «Ja viņam bija dzīvoklis, dzīvoklim arī jāpaliek,» teic Krasnogolovs. Savukārt guvumiem no īpašumiem, piemēram, īres maksai, jābūt pārskaitītiem uz depozītu kontu, no kura nevar izņemt naudu bez bāriņtiesas atļaujas.

Melnbaltais likums

Atjaunot rīcībspēju līdz nesenam laikam bijis sarežģīti, jo pats rīcībspējīgais nevarēja vērsties tiesā, to varēja darīt vien bāriņtiesa vai prokurors. 2007.gadā pēc Jeļenas lūguma Rīgas bāriņtiesa nāca viņai preti un iesniedza tiesā pieteikumu. Šoreiz viņa piedalījusies tiesas sēdē kopā ar brāli. «Viņš teica, ka es neprotu mazgāt grīdu un gatavot ēst. Tie bija meli. Vienīgā patiesība — ka es neprotu skaitīt naudu,» Jeļena atzīst. Tiesa pieteikumu noraidīja. Par pamatu bijis toreizējais likuma formulējums: atjaunot rīcībspēju varēja vien gadījumos, kad persona izveselojusies. Taču garīgā atpalicība, kā Jeļenas gadījumā, nav slimība un no tās nevar izveselojties, uzsver viņas advokāts Edgars Endzelis, kas pārstāv *Zeldas* klientus. Arī šīzofrenijas gadījumā gan iespējama vien stabila remisija, nevis izveselošanās. Ar neelastīgo likumu arī skaidrojams mazais rīcībspējas atjaunošanas gadījumu skaits — pēc Tiesu administrācijas statistikas, piemēram, 2008.gadā apmierināti 329 no

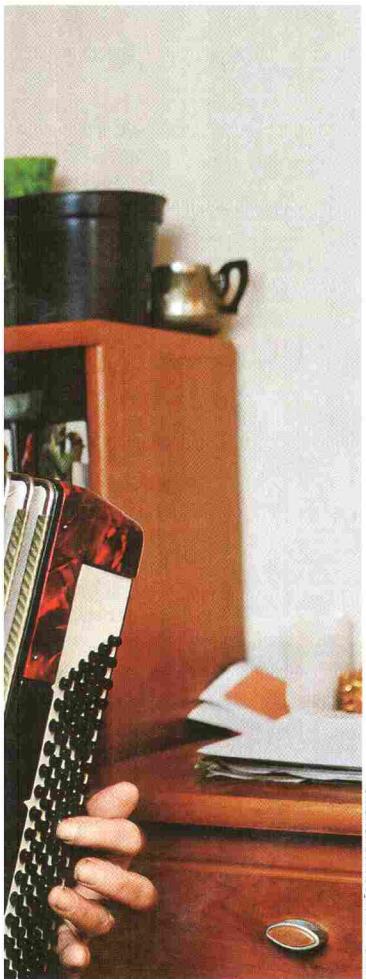

FOTO — MĀLISS MARKOVSKIS

“

**Brālis teica,
ka es neprotu
mazgāt gridu
un gatavot
ēst. Tie bija
meli. Vienīgā
patiesība —
ka es
neprotu
skaitīt
naudu**

378 pieteikumiem par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu, savukārt pieteikumi par rīcībspējas atjaunošanu bijuši vien pieci, no kuriem apmierināja divus.

Zilē un spēlē bajānu

Taču no vispārpieņemtā gadījās arī iznēmumi. Piecu gadu laikā *Zeldai* izdevies atjaunot rīcībspēju četros gadījumos. Viens no tiem ir Broņislavs Jaņickis (70), kas rīcībspēju atguvis 2007.gadā. Vienkāršais, runātīgais vīrietis, kuram patīk dzīt jokus, mitinās grupu dzīvoklī Sēlijā, Aknīstes novadā. Viņa istabā pie gultas piesliets bajāns, uz galda kārtojas mēness kalendāri un iedzelteni izraksti no numeroloģijas un zīlešanas grāmatām. Turpat blakus novietotas pareizticīgo ikonas un Budas statute. «Te apraksts, kādas drēbes katru dienu jāvelk mugurā,» viņš rāda savus materiālus. «Šodien jāvelk kas dzeltens, oranžs un sudrabpelēks.»

Broņislavs zaudēja rīcībspēju 1997. gadā — neilgi pēc tam, kad viņu ieveitoja psihoneirologiskajā slimnīcā. Par aizgādāni kļuva viņa sieva. «Ekspertūzē man lūdza uzņimēt dzīvnieku, kāda pasaulē nav. Labi, es arī zīmēju lielu cilvēka galvu, sievietes lūpas, septiņus pirkstus...» viņš atminas. Vēlāk viņu pārveda uz Aknīstes slimnīcu, kur pacienti uzturas ilgstoti. Tur piedāvāja darba terapiju — bija jānes balķi uz šķeldotavu. Broņislavs strādāja tik cīti, ka drīz vien kļuva par brigadieri. Pēc kāda laika viņa stāvoklis uzlabojās tik būtiski, ka ārste viņam ieteica vērsties bāriņtiesā par rīcībspējas atjaunošanu. To darīja sieva — aizgādne, un 2007.gadā Broņislavs ar *Zeldas* advokāta palīdzību atguva visas tiesības. «Viņš bija viens no labākajiem pacientiem — visi ļoti atzinīgi vērtēja viņa aktivitātes un sociālo darbību. Viņš pagastā bija zināms cilvēks, palīdzēja citiem, apliecināja savu spēju rūpēties par sevi,» saka Endzelis. Atšķirībā no izplatītās prakses, lietas pozitīvajā iznākumā bija ieinteresēti arī psihiatri, kas uzrakstīja atbilstošu atzinumu. Lai arī no šizofrēnijas medicīniski nav iespējams izveseloties, ārsti bija tikuši galā ar situāciju. Atzinumā norādīts, ka Broņislava stāvoklis ir uzlabojies un viņš izsaka pilnīgi reālus nākotnes plānus. Personības izmaiņas arī nav tik dzīlas, lai atņemtu viņam spēju pareizi saprast savu rīcību un tās nozīmi. Tas pierāda, ka arī ar veco regulējumu šādus jautājumus varēja risināt — bija jābūt vien tiesas labai gribai, uzskata advokāts. Taču, nēmot vērā praksi, ka tiesneši pamatā apstiprināja ekspertūzē konstatēto, viņš šaubās, vai Broņislavam tiktu atjaunota rīcībspēja, ja ārstu atzinums būtu negatīvs. Zīmīgi, ka pēc rīcībspējas atgūšanas viņš aktīvi sāka izmantot savas tiesības, piemēram, nokārtoja eksāmenu un naturalizējās.

Jāmaina attieksme

Savukārt Jeļenai tajā pašā 2007.gadā nepaveicās — tiesa pieņēma viņai nelabvēlu lēmumu. Viņa gan nenolaida rokas, bet ar *Zeldas* palīdzību apstrīdēja traucējošo likumdošanu Satversmes tiesā. Spriedums bija viņai par labu — tiesa uzskatīja, ka večā likumdošana nesamērīgi ierobežo viņas tiesības, paredzot vien pilnīgu rīcībspējas atņemšanu bez alternatīvām. Tika

noteikts viena gada pārejas periods, kura laikā likumi bija jāmaina. Atbildīgās iestādes gan to novilcinājušas. Arī Jeļena rīcībspēju atguva tikai šā gada janvārī — divus gadus pēc Satversmes tiesas sprieduma. Advokāts Endzelis skaidro: tiesa likusi lie tai formālus šķēršļus, nevēlēdamās uzņemties atbildību. «Cik liela ir cilvēka rīcībspējas vērtība, piemēram, viena gada garumā?» viņš vaicā.

Jauno likumdošanu, kas paredz tikai daļēju rīcībspējas ierobežošanu ar naudu un īpašumiem saistītās jomās, cilvēktiesību aizstāvji vērtē pozitīvi. Jāskatās, kā šādas lietas turpmāk vērtēs tiesa. «Vai maiņīties mentalitāte un domāšana, atzīstot rīcībspēju par neapsaubāmu vērtību?» jautā Endzelis. Aivars Krasnogolovs gan norāda, ka tādu gadījumu kā Jeļenai varētu būt pieci procenti. Vairākumā jautājuši par rīcībspēju tiek lemti cilvēkiem ar smagiem traucējumiem. Viņi atrodas uz gultas — lielākoties pansionātos — un nespēj patstāvīgi spriest. Tas gan nav iemesls, lai rīcībspēju pilnībā atņemtu, uzskata *Zeldas* direktore Ieva Leimane-Veldmeijere. Gultā gulošais tāpat nevarēs vēlēt, precēties vai izvēlēties dzivesvietu. «Vai cilvēkam vajadzētu pilnībā atņemt visas tiesības un brīvības, jo viņš tās nekad nevarēs izmantot?» viņa ir neizpratnē. Cits viedoklis gan ir Strenču psihoneirologiskās slimnīcas veselības aprūpes vadītājam Andrim Arājam. «Piešķirt cilvēkam tiesības, kuru viņam nemaz nav, ir necilvēcīgi,» viņš uzskata.

Pastāv alternatīvas

Jaunais Latvijas regulējums gan joprojām ir nepilnīgs — lai tas pilnībā atbilstu ANO konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām, tajā jāiekļauj atbalstītās lemts pējas mehānisms. Atbalsta personas varētu būt kā tuvinieki, draugi vai kaimiņi, tā arī profesionālais dienests, kas palīdzētu cilvēkam pieņemt lēnumus un veikt ikdienas darbības. Tajā pašā laikā rīcībspēja pilnībā saglabātos. Šādas personas, piemēram, palīdzētu nomaksāt rēkinus. Arī pansionātos nav vajadzīgs aizgādinās — tur par atbalsta personu var kļūt kāds no personāla.

Šāda sistēma gan jaunajā likumdošanā nav iekļauta — Labklājības ministrijai (LM) pietrūcis finansējuma. Tomēr izmaiņas tiek plānotas. LM sadarbi bār ar Tieslietu ministriju līdz šā gada jūlijam izstrādās priekšlikumus atbilstošajam regulējumam. «Cilvēks nav objekts, ko mēs sargājam, bet gan subjekts, kam mēs palīdzam īstenot savas tiesības bez jebkādiem ierobežojumiem,» *Zeldas* juriste pētniece Anniņa Mazapša formulē konceptcijas būtību. Viņa piebilst: tie, kuriem atņemta rīcībspēja, bieži vien vairs nejūtas kā cilvēki. «Manuprāt, atņemt viņiem šo sevis izjūtu ir briesmīgi. Ko nu vairāk cilvēkam var atņemt?» ◆

Vairāk
par izmaiņām
likumdošanā, kas
skar rīcībspējas
ierobežošanu,
lasiet laikraksta
Diena 15. februāra
numurā!